Sander Herremans

[Evelyn]
Welkom voor weer een nieuwe aflevering van de podcast Mag het nog? Vandaag nemen we op in Sint-Niklaas, in een soort van pop-up-studio, zoals we eigenlijk altijd een beetje doen. We zitten hier in een huiselijke omgeving, af en toe misschien een beetje achtergrondgeluid, met zicht op de tuin.

Vandaag hebben we Sander Hermans te gast, leraar en auteur van het boek *De gelovige atheïst.* Daarover sowieso later meer. Sander, dank je wel om onze gast te zijn hier bij onze podcast.

[Sander]
Dank je wel om mij uit te nodigen.

[Evelyn]
We gaan het hebben over geloven, levensbeschouwing, in alle mogelijke vormen, hoe we het uit de taboesfeer kunnen halen door met elkaar vooral in gesprek te gaan. We geloven dat je hier iets zinvols over te vertellen hebt, dus vertrekkend eigenlijk vanuit jouw persoonlijke verhaal. Dus we zijn heel benieuwd.

Wil jij jezelf even voorstellen? Wie ben je en vanwaar kom je?

[Sander]
Ik zal mezelf kort voorstellen, want als we het over mijn boek en mijn levensbeschouwelijke manier van kijken hebben, zullen we het nog genoeg over mezelf hebben. Ik ben leraar, dat is wel belangrijk dat je dat aanhaalt en meer bepaald leraar niet-confessionelen zedenleer. Dat is wat mensen soms wel eens godsdienst voor ongelovigen noemen.

Dus de kinderen die niet-katholiek zijn of niet-islamitisch of een van de andere erkende godsdiensten in het GO (gemeenschapsonderwijs), dienen ook een levensbeschouwelijk vak te kiezen. In Vlaanderen heeft iedereen twee uur levensbeschouwing en die komen dan meestal bij mij terecht. Niet-wetende vaak dat ze voor het vak van het vrijzinnig humanisme hebben gekozen, want we staan echt wel voor iets. We zijn niet enkel niet-gelovig. Dus ik ben ook vrijzinnig humanist en ik probeer dat uit te dragen in mijn lessen. Misschien dat daar ook nog later iets meer over aanbod komt.

Wat mij persoonlijk betreft, mijn boek noemt *De gelovige atheïst*. Dat gaat over mezelf. Ik ben *De gelovige atheïst*.

Dat zal wel direct vragen oproepen, want die woorden passen misschien op het eerste gezicht niet heel goed samen. Dat is ook een beetje het punt, denk ik. Als we over levensbeschouwing praten en alle woordenschat die daar doorgaans bij hoort, zoals de hemel of God, dan denk ik dat wij heel vaak naast elkaar praten en totaal niet weten waarover we het zelfs hebben.

Geloof jij in God of niet? Ik vind dat bijna een stomme vraag, want de vraag die je moet stellen is: dat woord God, wat wil dat voor jou zeggen en wat roept dat in jou op en wat betekent dat volgens jou? En ik denk eigenlijk dat dat voor bijna elke mens anders is.

Ik denk niet dat er twee mensen identiek dezelfde gevoelens en voorstellingen hebben van dat woord. Ik denk dat dat zelfs heel ver uit elkaar kan liggen, zelfs binnen godsdiensten. Maar ook atheïsten geloven dan niet in God, maar ze hebben toch een voorstelling van dat woord.

Afhankelijk van hun voorstelling van het woordje God, gaan zij in iets anders niet-geloven. Ik beschouw me zelf ook als atheïst, en ik zal dat altijd blijven, maar hoe ik het woordje God invul, is misschien heel anders dan een andere atheïst, waardoor ik wel veel belang kan hechten aan het woord God en daar ook wel echt veel waarde in vind. Ook zoals religies het uitgelegd hebben, maar met mijn interpretatie er dan van.

[Evelyn]
Oké. Misschien een eerste vraag daarbij. Vanwaar komt jouw interesse in levensbeschouwing algemeen?

[Sander]
Ik ben geboren met de noodzaak om veel vragen te stellen over grote dingen. Als klein mannetje was ik dan ook heel vervelend. Mijn moeder werd er gek van.

‘Maar hoe groot is het heelal en wat is dan oneindig en wat is eeuwig?’ En al die vragen die meestal kleine kinderen niet stellen. Ik was ook niet tevreden met de antwoorden die ik daarop kreeg, dus ik bleef die vragen ook maar herhalen.

En zo begint het boek ook, met het feit dat ik rond de leeftijd van acht jaar, toen er mij verteld werd dat Sinterklaas en de kerstman niet bestaan, dat ik dat ook door heb geredeneerd naar godsdienst. En dan ook tot een conclusie kwam, dat is ook allemaal verzonnen. Ze hebben mij een beetje voor de gek gehouden, ik was er best kwaad om.

En ik ben dus eigenlijk heel vroeg... Dus vanwaar komt het? Van zolang ik leef bijna, ben ik atheïst geworden, ik ga niet meer mee met die leugens. Ze hebben mij één keer liggen gehad, maar nu zullen ze mij niet meer vangen.

In mijn puberjaren, rond de leeftijd van tien of zestien jaar, was ik ook heel radicaal anti-alles godsdienst. Dat was slecht en dat was verzonnen en dat was belachelijk.

Ik vond dat heel duidelijk en ik vond dat de rest van de wereld daarmee akkoord moest zijn, dat ik dat zo had beslist of zo had geëvalueerd. Nu is er natuurlijk, tussen de leeftijd van zestien en vandaag, heel veel gebeurd, waardoor ik er een totaal andere kijk heb op

gekregen. Een kijk die veel complexer is, waarbij er ook heel veel begrippen geherdefinieerd moeten worden, te beginnen met God, maar zoveel andere dingen ook.

En één die mij toestaat om naar heel dat gegeven op een heel positieve manier te kijken en open te staan voor elke godsdienst of religie of levensbeschouwing die in de mensheid van belang is. En daar heel veel uit te halen ook. Wat ik voor mezelf ook heel belangrijk vind, ik heb daar heel veel aan.

En ik denk dat veel mensen daar veel aan kunnen hebben. Eigenlijk iedereen. Dus nu probeer ik het omgekeerde. Ik probeer mensen warm te maken voor religies, voor godsdiensten, om dat allemaal te gaan bestuderen, om daar meer interesse voor te hebben, om dat meer te gaan bespreken, want daar zitten enorm veel wijsheid en waarheden in. Dus ja, vandaag sta ik er helemaal anders in dan vroeger.

Ben:
Sander, je zegt daarnet, tot mijn zestiende, ik was anti, ik was zeer sterk in mijn atheïsme. Daarna is er een hele evolutie gekomen, tot waar je nu bent. Kan je misschien ook een stuk dat verhaal, dat traject naar verandering... Wat is daar gebeurd?

[Sander]
Ik denk dat er heel veel dingen gebeurd zijn. Ik kan het moeilijk in één moment samenvatten, ik zal er een paar dingen uit pikken. Ik denk, het eerste is eigenlijk gewoon al een basisconstatatie dat als het allemaal zo'n verzinsels zijn, die godsdiensten, en dat dat eigenlijk geen waarde heeft en dat dat eigenlijk beter weg zou moeten, dat betekent wel dat je tachtig procent van de wereldbevolking en heel de geschiedenis lang in de mensheid eigenlijk bijna als een soort van mensen die echt dom zijn, bestempelt.

Zo radicaal kon ik nu toch ook niet zijn? Ik heb ook wel een positiever mensbeeld dan dat. Dus ergens zit je daarmee sowieso gewrongen door te zeggen dat religies waardeloos zouden zijn.

Dus daar kon ik in dat standpunt... Ik was daar heel fel in, maar ik kon me er ook niet helemaal goed in voelen, want ergens wringt dat wel ook met andere dingen waarvoor ik sta. Ik denk dat iets belangrijk is, en dat heb ik ook wel altijd opgezocht, is dat je zoveel mogelijk in contact moet proberen te komen met mensen die een totaal andere achtergrond, een totaal andere situatie, een andere manier van denken hebben dan jezelf.

En dat kan natuurlijk het gemakkelijkste via reizen. Ik heb een jaar in Nigeria gewoond, net na mijn secundair, om als vrijwilliger daar te werken. Ik woonde in een gastgezin bij Nigerianen thuis.

Dus ik was echt helemaal ondergedompeld in de lokale cultuur en ook de lokale realiteit en alles wat daarbij hoort, en een andere manier van naar de wereld te kijken. Dus ik heb die ook wel echt een stukje leren begrijpen en mij eigen maken. En door zo'n dingen...

Ik heb ook nog in Ecuador gewoond, ben veel op reis geweest in verschillende landen in de wereld. Maar door zo'n ervaringen ga je wel stilstaan bij ‘waarom denk ik wat ik denk?’. En dan kom je toch tot constatatie dat heel veel van je ideeën bepaald zijn door waar je

vandaan komt, wie je heeft opgevoed, hoe je school hebt gehad, in welke maatschappij je bent grootgebracht.

En dat had allemaal anders kunnen zijn als je ergens anders, op een ander moment in de geschiedenis of op een ander plaats, toevallig was geboren. Dus dan ga je ook nadenken over de vraag van 'wat ik nu echt los van al die dingen?' Want moest ik in Nigeria geboren ben, ik zou wel anders denken over die dingen.

Ik begon ook na een tijdje die logica een stukje mijn eigen te maken. In mijn gesprekken met mensen begon ik vanuit een ander standpunt te praten bijna.

En dan ga je op zoek naar wat nu eigenlijk de basis is van wie ik ben. En religies zijn er ook mee bezig, denk ik.

Wat schiet er van je over, los van al die dingen die je van buitenaf bepalen, wie ben je echt ben? Dus daar zit zeker een zoektocht in die me fascineert, zal ik zeggen. En natuurlijk, over heel de wereld worden verschillende religies in heel veel verschillende vormen beleefd.

Ik denk ook dat binnen een religie heel veel variatie is. Zelfs mensen die claimen dat een religie heel strak gedefinieerd is. Ik denk niet dat dat klopt. Ik denk dat uiteindelijk elke persoon daar toch, al was het maar in zijn of haar hoofd, daar anders mee omgaat. Of toch lichtjes anders.

En die religies zijn gecreëerd om een reden. Die zijn er niet zomaar vanzelf gekomen. Die zijn er gekomen omdat mensen met grote vragen zitten. Zoals ik van jongs af aan ook met grote vragen zat. Die religies hebben een soort van taal, een soort van symboliek en beelden ontwikkeld. Een soort van rituele uitvoering ook, om daar gestalte aan te geven, aan die vragen die mensen zich stellen en die mogelijke antwoorden. Ik vind een antwoord misschien wat strak gedefinieerd, want er zijn geen duidelijke, heel simpele antwoorden. Het is allemaal heel complex, natuurlijk. Maar om daar iets zinnigs over te zeggen, over al die grote vragen, zijn religies overal ter wereld ontwikkeld. Ik zeg niet dat alle religies hetzelfde zijn, maar ze beginnen wel altijd vanuit het menszijn in de wereld.

Dat is logisch, denk ik, want dat zijn we nu eenmaal allemaal. En ze vinden daar in hun context, in hun culturele ontwikkeling, in hun geschiedenis, wel een antwoord op dat altijd steekhoudt waar een soort van universalisme in zit, maar ook altijd gelinkt aan de context waar de mensen van die religies zich in bevonden. Religie staat niet los van de concrete situaties.

Dus ik denk, hoe meer je die religies echt gaat bestuderen en helemaal gaat onderzoeken wat daar gezegd wordt, hoe die ontstaan zijn, hoe die geëvolueerd zijn, hoe die ook beleefd worden, hoe meer je ook een voeling begint te krijgen met wat de mogelijke antwoorden kunnen zijn op al die grote vragen.

En vandaar, ik blijf mezelf als atheïst beschouwen, waarom blijf ik dat woord gebruiken? Omdat ik denk dat er geen miraculeuze of bovennatuurlijke dingen bestaan. Ik denk dat religies gaan over... dat dat filosofieën zijn, dat dat ook praktijken zijn om gevoelsmatig met

dingen te leren omgaan. Maar dingen die echt reëel zijn en die gewoon echt bestaan in de wereld. Gevoelens waar we mee zitten, doelen die we ons stellen, enzovoort.

En door atheïst te zijn, door religies te zien als ‘dat is door mensen gemaakt, met een reden’, kan ik daar ook enorm van profiteren. Ik zou het altijd wat jammer vinden om voor één religie te kiezen, omdat ik dan het gevoel heb dat ik de waarden niet uit die andere kan... dat ik de andere een beetje weghoud. Dat hoeft misschien niet zo te zijn. Je kunt multireligieus zijn. Misschien is dat ook een woord dat ik mezelf kan aanmeten. Het zijn maar woorden.

Nu, atheïst, ik vind dat dat wel voor mij een lading dekt. En gelovige atheïst natuurlijk, om de nuance te maken dat ik niet hoor tot dat clubje waar ik op mijn zestien jaar wel toe behoorde.

[Evelyn]
Sander, je hebt zelf veel gereisd, ook veel gepraat met andere mensen, veel geluisterd naar mensen met een bepaald geloof of een bepaalde overtuiging. Dat is voor jou ook heel bepalend geweest, voor jouw wereldbeeld en beeld over levensbeschouwing. Neem jij hier ook iets mee in jouw werk als leerkracht? Is dat iets wat je ook aan anderen wil meegeven?

[Sander]
Sowieso. Ik denk dat in een zedenleerles het bijna de hoofdbedoeling is dat we door naar elkaar te luisteren een beter inzicht krijgen in de zaken. Ik zeg dat ook altijd aan mijn leerlingen.

Een discussie moet je niet winnen. Een discussie... En ik discussieer zelf ook supergraag.

Sommige mensen hebben daar een hekel van, want die associëren dat met ruzie of onenigheid. Ik heb een collega zedenleer waarmee ik echt goed kan discussiëren. Andere leerkrachten denken dat wij keihard ruzie aan het maken zijn in de leraarskamer, terwijl wij allebei totaal niet dat gevoel hebben. Wij vinden dat gewoon een goed gesprek.

Maar ik denk dat je het meest kan leren uit iemand die iets zegt dat je verrast, dat je zelf nog niet had bedacht en waar je zelf nog niet had bij stilgestaan. Ik zal zo'n voorbeeldje gebruiken van op reis.

Dat was in India. Daar ben ik een aantal maanden op reis geweest. En 's avonds stond ik iets te drinken aan zo'n kraampje op straat. Dat was altijd heel gezellig in die kleine straatjes. En tegenover, in dat kleine straatje, stond een Brahmin, dus een soort van priesterfiguur, een godsbeeld te verzorgen, op te kuisen of veranderen, wat te schikken, mooi maken ook, een beetje decoreren. Dus ik was daar heel nauwkeurig mee bezig, maar ook heel rustig.

Dus ik kon er een beetje een gesprek mee aanknopen met die man. En ik kwam uiteindelijk tot de vraag, ik weet niet goed hoe ik erbij kwam, maar ik vroeg... Die god, het was Ganesha, de god met de olifantenkop. Heeft die ooit bestaan of is die nog altijd ergens? Hoe zie je dat precies, die figuur? Want dat beeld is natuurlijk een beeld, maar aan wat refereert dat eigenlijk?

En die priester zegt me ‘of die god nu bestaat of niet. Dat maakt toch niet uit eigenlijk. Hier komen dagelijks honderden mensen offerandes leggen. Zij kijken naar dat beeld, ze krijgen daardoor inspiratie. Het uitvoeren van die rituelen samen, dat doet iets met een mens. Dat maakt veel in ons los, al die verhalen die wij kennen en bij dat beeld horen. Daar denken we dan ook aan als we hiermee bezig zijn’. En hij zegt, ‘dit brengt zoveel teweeg. Of die nu echt bestaat of niet, dat maakt eigenlijk niet meer uit. Het effect is er.’

En ik vond dat wel... Dat is een antwoord dat je niet van een priesterfiguur verwacht. Of dat goden of god bestaat, dat interesseert mij niet. Eigenlijk was dat zijn punt. Daar gaat het niet over.

Ja, en dat zijn van die momenten waarop mensen dingen zeggen. Dat doet iets in je hoofd en dat laat je nadenken over... Misschien heb ik het altijd op een bepaalde manier gezien, maar je kan het ook wel op een andere manier bezien. En dan wordt alles ineens anders. Met religies ook. De manier waarop ik het als kind bekeken heb... Hoe bekijk je dat als kind? ‘Dat zijn waar gebeurde verhaaltjes’. En als een rebellerend kind, ‘dat zijn verzonnen verhaaltjes’. Verder gaat dat niet. Maar als je er op een andere manier over nadenkt, waar komt dat? Wat willen mensen hier écht zeggen? Wat is de bedoeling van die figuur of dat ritueel of dat verhaal? Dan kom je tot totaal nieuwe dingen. Soms zelfs tegengesteld aan hetgeen dat je eerst dacht.

Dat probeer ik in de klas ook wel mee te geven. Luister vooral niet om een tegenargument klaar te hebben, maar om je te laten verrassen en om iets nieuws te ontdekken. En ik vind altijd de beste momenten in mijn les die kunnen gebeuren, wanneer een van mijn leerlingen zegt van...

Ah ja, als je het zo bekijkt, zo had ik het nog niet bekeken. Dan is het wel... Dat vind ik wel heel waardevolle momenten. Die probeer ik echt wel na te streven. Ze moeten ook niet altijd van gedacht veranderen. Het is goed dat ze ergens voor staan en dat ze dat willen verdedigen. Maar dat er die openheid ook is om zich te verrijken eigenlijk. Niet om van ideeën te veranderen, maar om ideeën rijker te maken door naar de andere echt te luisteren. Voorbij het evidente of hetgeen dat je veronderstelt.

Dat vind ik wel echt superbelangrijk.

[Ben]
Sander, zowel in je boek als tijdens een workshop die ik met jou heb bijgewoond, had je het op een bepaald moment over bepaalde rituelen binnen de voodoo. Rituelen die jij zelf hebt ondergaan in een land dat mij bekend is, Benin. Kan je dat verhaal even toelichten? Ik weet dat we het hier niet echt kunnen doen, de schelpjes werpen, maar ik denk dat we het wel beeldend kunnen voorstellen.

[Sander]
Ja, ik zal het zo goed mogelijk beschrijven. Ik heb het inderdaad nog in Benin gedaan. Niet deze zomervakantie, maar de zomer ervoor, was ik op vakantie in Benin.

Dus ben ik sowieso nog eens naar zo'n voodoopriester geweest. Ik vind het woord altijd wat moeilijk om te gebruiken, want voodoo is iets waar mensen heel wat mee associëren wat eigenlijk helemaal niet klopt in de praktijk.

Nu, om het gemakkelijk te houden, zullen we voodoo als woord gebruiken. Er is geen één woord dat echt helemaal klopt. Zo is dat met woorden trouwens. Dat is een beetje eigen aan taal.

Ik ken het al van in Nigeria, gewoond te hebben, vele jaren daarvoor. Maar goed, deze zomer, ik wou sowieso nog eens gaan, want dat zijn dingen die ik opzoek. Alles wat met religie heeft te maken, zoek ik altijd op. Of het voodoo, hindoeïsme, of islam is, dat vind ik allemaal even interessant. En ik probeer dat dan ook echt te doen, op een serieuze manier.

Dus waarom ga je naar een voodoopriester? Voor een Ifa-orakel, zoals dat dan heet, in de Yoruba-kosmologie. Dat is omdat je met persoonlijke problemen zit. Je zit ergens wat vast in het leven. Je weet niet goed hoe het verder moet. Je loopt ergens tegenaan.

Ik liep op dat moment ergens tegenaan, op persoonlijk vlak. Het was iets met de familie. Binnen de familie zijn er wat dingen gebeurd en ik stond er een beetje naar te kijken, zal ik zeggen. Ik wist niet goed wat ik moest doen om goed te doen, of hoe ik de situatie mee kon aanpakken om het in de goede richting te krijgen. Dus ik was mij daar heel veel vragen over aan het stellen. Wat moet ik doen? Wat moet ik niet doen? Wat moet ik zeggen? Wat moet ik niet zeggen?

Dus ja, ik ga naar die voodoopriester. Je komt daar binnen, een klein kamertje. Die zit daarin. Traditioneel gewaad, dat hoort er een beetje bij. Er liggen overal merkwaardige objecten, zal ik ze noemen. Dat moet je een beetje voorstellen. Schelpjes, onderdelen van dieren, stukjes stof. Er hangt ook van alles aan de muur. Ja, allerlei ingrediënten om dingen mee te maken.

Die priester vraagt niet wat je probleem is. Dat is wel belangrijk. Die gaat dat ook van het begin tot het einde niet echt vragen. In het begin moet je een beetje in de sfeer geraken. En wat voodoo is, voodoo is eigenlijk... Misschien moeten we dat woord niet gebruiken, maar als we het dan toch gebruiken... Het geloof dat na de dood het niet stopt. En dat je na de dood verder blijft bestaan op de een of andere manier. We noemen dat geesten. Dat wordt vaak met geesten aangetoond. De geesten blijven onder ons, de geesten van de voorouders.

Dus wat doe je op zo'n moment? Je gaat eigenlijk niet die priester om raad vragen voor je probleem. Je gaat de voorouders om raad vragen, die geesten.

Dus die priester roept de geesten aan. Die zingt een beetje, een soort van gebedje, gezongen gebed. Percussie komt er ook bij. Er zijn verschillende stapjes die je moet doorlopen. Je zit allebei op de grond in kleermakerszit.

Op een gegeven moment pakt die de schelpjes vast en vraagt die de voorouders van... ‘Jullie mogen nu tegen deze persoon...’ Hij had nog niet mijn probleem gevraagd, maar de voorouders weten dat al. Die kunnen in mijn hoofd kijken, die hoeven niet expliciet te vragen aan mij wat mijn probleem is. De priester hoeft dat dus ook niet te doen. Hij vraagt aan de voorouders... ‘maak ons iets duidelijk via die schelpjes die ik vast heb’. En dan werpt hij die schelpjes. Het zijn de voorouders die die schelpjes werpen. Dat zijn acht schelpjes.

Dat lijkt heel hocuspocus. Dat lijkt iets zeer bijgelovigs. Het ruikt een beetje naar oplichterij voor veel mensen, in hun ogen, denk ik. Maar daar zit veel meer achter dan we weten. Er is vaak niet voldoende kennis rond religie.

Bijvoorbeeld in het geval van de IFA-orakel hier, in dit geval. Dat zijn acht schelpjes. Die hebben een boven- en een onderkant en die worden geworpen. Dan liggen die in een bepaalde volgorde, ofwel naar boven ofwel naar beneden. Het aantal combinaties dat mogelijk is, dat is 256. Wiskundige mensen houden dat al direct door, want dat zijn acht schelpjes.

En die priester, als dat een goeie priester is, dan kent die 256 verhaaltjes of spreuken of wijsheden. Dus die telkens bij een specifieke worp horen.

Die heeft daar lang voor gestudeerd. Meestal loopt die een aantal jaren mee met een andere priester. Meestal zijn dat de moeder of de vader, het kan ook een tante zijn. Maakt niet zoveel uit. Daardoor leert die mondeling de stiel kennen. En dan leert die heel dat corpus, het IFA-corpus, aan verhalen en wijsheden dat bij die schelpjes hoort. En dat zou je dan inzicht moeten geven in je probleem.

Dus de schelpjes waren geworpen en hij legt het bijhorend verhaaltje uit. Het was een verhaal met dieren, dat is vaak zo. Veel van die verhaaltjes zijn een soort van dierenverhaaltjes.

En hij zegt, link dat aan je situatie waarmee je zit. En ik kon dat eigenlijk wel gemakkelijk linken, moet ik zeggen. Het was duidelijk dat verschillende dieren overeenkwamen met familieleden van mij. Het was al snel duidelijk dat mijn moeder die olifant moest zijn, dat kon niet anders. Dus op die manier kon ik dat verhaal goed volgen. En op die manier kon ik er ook wel anders over nadenken. Ik had het nog nooit op die manier bekeken. Dus dankzij dat verhaal kon ik eigenlijk wel op een andere manier dan dat ik zelf spontaan zou doen over die situatie nadenken. Maar ik zei toch wel, ik snap toch nog altijd niet helemaal de rol van een andere persoon, hier loop ik toch nog echt op vast, hier kan ik toch nog altijd niks mee. Toen zei hij, dat is geen probleem, dan gaan we die schelpjes nog eens opnieuw. En dan komt daar een andere combinatie uit. De kans is klein dat je twee keer hetzelfde smijt.

En dan kreeg ik een ander verhaaltje en ik zei, ‘ah ja, oké’. Het ging een andere richting uit.

Het gaf mij weer een nieuw perspectief. En dan kon ik ook het vorige verhaal beter linken aan dit verhaal. Ik zeg, oké, misschien is dat een goede oplossing. Of misschien kan ik het zo bekijken. Dus ja, kort samengevat, ik was wel geholpen in dat uur. Je zit daar wel een tijdje. Met dat uur dat ik met een priester heb gepraat die niet weet wat mijn probleem is. Maar die stelt wel goeie vragen. Welk personage is dat en hoe zit je zelf daarin? Die stelt wel echt goede vragen om er verder over na te denken. Als dat een bekwame priester is, wat in dit geval wel zo was.

Dus ja, ik was er eigenlijk wel mee geholpen. Het was ook geen mirakeloplossing, maar ik heb er iets aan gehad. Het heeft mij zeker vooruitgeholpen in dat probleem. Nu is het natuurlijk op het einde van de rit, en dat is het punt dat ik wil maken, en ik doe dat in mijn

boek met tal van voorbeelden uit verschillende religies, met verhalen, met rituelen, met allerlei onderdelen van elke grote religie die er is.

Kunnen we ons op het einde de vraag stellen, waren die geesten daar of niet? Ik als atheïst, en zo blijf ik atheïsme wel definiëren, natuurlijk waren er geen geesten. Ik geloof niet in spoken. Ik geloof niet dat mensen na hun dood een soort onzichtbare wezen worden.

Maar je kan het op een andere manier bezien. Heb ik raad gekregen, wijze raad van de voorouders? Ja, eigenlijk wel. Die verhaaltjes zijn heel lang geleden ontstaan. Door mensen die zelf ook problemen hadden, net zoals ik in de familie, dat is van alle tijden, die daar ook over hebben nagedacht, die daar ook een uitweg hebben proberen uit te zoeken en die de belangrijkste inzichten in die verhaaltjes hebben gestoken.

En op die manier hebben mensen van misschien wel duizend jaar geleden, dat verhaal ooit verzonnen, mij geholpen vandaag met mijn verhaal. Dus ik moet eigenlijk wel toegeven, ja, de voorouders hebben mij geholpen en op een manier waren die voorouders daar. Want als die er niet geweest waren, had ik dat verhaal niet gehoord, als niet ooit iemand dat verzonnen had.

Dus eigenlijk vervalt dat volledig of je daarin gelooft of niet. Geloof je dat er nu echte geesten zitten die dat aan het zeggen zijn, of geloof je dat op mijn atheïstische manier, noem ik dat dan? Eigenlijk doet dat er niet toe. Dat ritueel heeft sowieso zijn nut voor mijzelf persoonlijk, maar dat kadert mij ook in dat grotere geheel van er zijn voor mij nog mensen geweest met die problemen, ik kan dat ook beter relativeren. Die hebben daar ook mee gezeten, die kunnen mij ook te raad staan en er zullen ooit nog mensen komen die daar ook mee te maken krijgen.

Dus dat is ook een beetje wat ik dan een typisch religieuze beleving vind, je plaatst jezelf in een groter geheel. Zowel in de geschiedenis, je linkt je aan mensen uit het verleden, aan mensen in de toekomst, je linkt je aan een grote groep van mensen, liefst mensen in het algemeen zelfs. En dat is iets wat daar religies eigenlijk heel vaak met rituelen en verhalen doen, je bent verbonden met andere mensen, je staat niet alleen in het leven. Uit die verbinding komen soms fricties, maar uit die verbinding komt ook veel goeds.

En we zoeken samen naar de beste wereld die we kunnen. Dat wordt dan vertaald in een soort, je kan dat dan de hemel noemen, je kan dat een betere reïncarnatie noemen, je kan dat een goed voorouderschap noemen, dat ik later een goede geest ga worden, je kan dat noemen zoals je dat wilt. Maar uiteindelijk is het wel zo dat alles wat je in het leven doet, dat dat niet zomaar stopt bij je overlijden.

Je hebt mensen geïnspireerd, je hebt dingen gedaan, in gang gezet, en die mensen en die dingen op hun beurt gaan ook weer anderen in gang zetten, en er komt geen einde aan. En als je het zo dan weer uitlegt, geloof ik wel in het eeuwige leven. Dus je ziet al die concepten beginnen weer op hun kop te staan.

Als je mij op mijn zestien zou gevraagd hebben, geloof je in God? Natuurlijk niet. Geloof je in leven na de dood? Absoluut niet. Geloof je in geesten? Nee, helemaal niet. Maar nu heb ik

eigenlijk precies wat een tegenstelde gezegd, terwijl ik dat niet het tegenstelde vind. Ik heb het gewoon op een andere manier begrepen.

Dat is eigenlijk wel grappig, want als ik met mensen praat die zichzelf heel gelovig noemen, en dat is dan vaak op hoe het klassiek wordt begrepen, dat die mensen echt geloven in geesten, pak nu, of dat God heel reëel aanwezig is en op zijn wolkje kijkt naar ons, dan zeggen die, ja, je bent een atheïst, je gelooft niet.

Maar als ik praat met mensen die zeggen dat ze atheïst zijn en niet geloven, en ik leg mijn zaken uit zoals ik ze net tegen jullie heb uitgelegd, dat ik eigenlijk wel op een manier in het eeuwig leven geloof en in voorouders die ons bijstaan, dan zeggen ze, ja, je bent wel gelovig. Dus ik ben eigenlijk blijkbaar nooit wat andere mensen zijn. En dan vond ik de gelovige atheïst wel een mooie samenvatting van hoe ik erin sta.

[Evelyn]
Sander, je legt zelf veel nadruk op jezelf in vraag te stellen, overtuigingen in vraag te stellen en openstaan voor andere visies. Hoe belangrijk vind je dat, dat mensen die een bepaald geloof hebben of een bepaalde overtuiging...
Bijvoorbeeld in religies wordt er vaak vastgehouden aan één waarheid. Hoe belangrijk vind je het dat anderen dat ook doen, ook die openheid hebben?

[Sander]
Ik loop daar wel eens op vast. Vooral in discussies. Als je met woorden over religie praat, dan kunnen mensen er heel star in zijn en die dingen heel strak definiëren.

En ja, ik vind dat niet zo vruchtbaar. Daarom ook dat ik vanuit mijn positie, als je dat ziet als mensgemaakte filosofieën en praxissen, om op grote vragen een soort van antwoord te kunnen formuleren of te kunnen laten aanvoelen, want vaak is het ook niet met taal, maar ook gewoon met gevoel. Dan vind ik dat een gemakkelijke open positie, want je kan eigenlijk aan alles meedoen, alles beluisteren en alles komt binnen.

Voor één religie kiezen, ik blijf dat wel wat jammer vinden, want de mensheid heeft verschillende religies ontwikkeld. Dat is een beetje zoals muziek eigenlijk. Dat is alsof je alleen maar naar klassieke muziek zou luisteren.

Ik vind klassieke muziek fantastisch, maar ik vind ook jazz fantastisch en pop en Afrikaanse genres enzovoort. En ik zou dat jammer vinden, ‘ja, ik ben nu helemaal klassiek, dus ja, ik kan moeilijk naar die anderen luisteren’. Dat is niet waar.

Je gaat niet door naar jazz of pop te luisteren, afbreuk doen aan hoe je klassieke muziek apprecieert. En voor mij zijn mijn religies een beetje hetzelfde. Het is niet omdat ik heel geïnteresseerd ben in islam en christendom en hindoeïsme, dat ik niet meer kan openstaan voor voodoo.

En daarom voel ik mij zo comfortabel in die positie, omdat ik een manier heb gevonden om er zo in te staan, dat eigenlijk alles evenwaardig kan binnenkomen en dat ik daar allemaal iets kan uithalen. Dus ja, mensen die voor één religie komen, kiezen. Ik vind dat een beetje jammer voor hen.

En als ze het dan zo strak definiëren, alsof iedereen binnen die religie weet hoe die religie is en wat God is en wat hij verlangt van ons, ik denk dat dat ook niet altijd klopt. Binnen een religie is altijd variatie. Hoezeer mensen zeggen dat dat niet zou mogen of dat dat niet de bedoeling zou mogen zijn, er zijn geen twee personen die exact hetzelfde religie in hun binnenste beleven.

Ook niet naar de buitenwereld toe. Neem nu bepaalde voorschriften of zo. Het jodendom kent er 613. De ene persoon vindt dat ene voorschrift belangrijker dan het andere. Iedereen legt andere accenten. Daar ga ik me zeker aan houden, of dat vind ik iets minder belangrijk.

Er is ook nog altijd de interpretatie ervan. Als Mohammed heeft gezegd dat je vier vrouwen mag hebben, is dat dan dat je vooral niet te veel vrouwen mag hebben? Want in die tijd mochten mensen veel meer vrouwen hebben dan vier. Of is dat een aanmoediging? ‘Ja, vier is wel beter dan één’. Er zijn ook verschillen. Ik heb daar met moslims over gepraat. Er zijn moslims die zeggen dat je er maar één mag hebben. Want hij zegt dat je van alle vier evenveel moet houden en evenveel moet geven. Maar je kunt niet van vier personen evenveel houden. Dus eigenlijk heeft hij gezegd... Dus daar heb je die variatie al.

Ik vind die variatie fantastisch. Want zo is er ook gesprek mogelijk. Dat mag niet vaststaan, dat moet bediscussieerd worden. Je moet dat telkens... de wereld van vandaag is ook niet die van de zevende eeuw in Arabië. Je moet dat vandaag weer een nieuwe invulling geven en daar weer op een nieuwe manier over nadenken.

Wat dat daar toen gezegd is en van grote waarde was, wat betekent dat voor ons hier vandaag in deze wereld met alles wat er anders is? Dat moet je constant opnieuw hertalen. Ik denk dat dat ook hetgeen is wat levensbeschouwingen in de praktijk vooral zouden moeten doen. Er veel over praten en kijken wat dat wil zeggen voor ons. Al die dingen. Met zoveel mogelijk kennis van zaken.

Ik wil dat wel nuanceren, want zelfs de mensen die heel hard zeggen dat voor hen duidelijk deze religie de juiste is, de andere zijn fout. Ik hoor al niet graag dat de anderen fout zijn. Dat neem ik er dan even bij. Dan bijt ik even op mijn tanden. 'Dat is de juiste religie. En ik voel die superstrikt, zoals het moet’. Ik denk ook nog niet dat dat bestaat. Als ik tot dan al op mijn tanden kan bijten, dan merk ik wel dat in de praktijk die mensen vaak veel genuanceerder zijn en veel minder strikt dan als ze in hun woorden zijn. Dat vind ik eigenlijk fantastisch. Want ze nemen dat misschien wel in woorden voor, van 'het is allemaal heel duidelijk en het moet zo en het zou beter zijn als iedereen hetzelfde had’. Dat vind ik jammer om te horen. Maar als ik dan in de praktijk zie hoe mensen met hun religies omgaan, hoe ze toch wel het ene voorschrift wat meer kunnen relativeren in een bepaalde context, hoe ze bijvoorbeeld zeggen dat ze tegen LGBTQ zijn, maar als er dan een goeie vriend zich uit, als LGBTQ er toch nog heel lief en vriendelijk tegen blijven, dan denk ik van, oké, ‘goed dat mensen zo inconsequent zijn’.

Dat is eigenlijk wel iets dat ik overal in de wereld zie. Als mensen hun religie beginnen uit te leggen, dan definiëren ze dat veel strakker en vaster dan dat ze dat eigenlijk in de praktijk zelf beleven en doen.

En daar ben ik blij om. Want ik vind dat niet de meest interessante manier om met religie om te gaan, om alles zo strak te definiëren en te doen alsof dat één duidelijk ding is en dat de rest fout is. Ik vind dat sowieso jammer.

Diversiteit is voor mij... Daar zitten waarden in, niet in één verhaal. Eén verhaal is altijd maar één verhaal.

Maar in de praktijk zijn mensen meestal zo niet. Dus is dat geen grote ramp. En zelfs vanuit hun religie, al die verhalen en die rituelen, waar uiteindelijk die symboliek en die esthetiek en dat gevoel wel in zit, gaan zij, ook al zien ze dat misschien heel strak, ‘ik moet dat doen van God om in de hemel te geraken’, misschien zeggen zij dat wel, maar uiteindelijk ondertussen bidden zij wel en nemen zij een moment van rust, onderbreken zij de dagelijkse flow van het leven om even dieper na te denken, om zich te richten op andere mensen. Uiteindelijk zijn daar vooral heel veel goeie dingen aan.

Dus dan denk ik, doe maar, ik zie het anders en ik evalueer het anders, maar uiteindelijk ben ik blij dat je er toch nog mee bezig bent. Ik heb altijd nog liever dat mensen met één religie heel eng en nauw bezig zijn – ook al heb ik er ook wel wat moeite mee, dat zal ik zeker toegeven, dan dat het hen allemaal niet interesseert. Dat vind ik in mijn klas, als ik zedenleer geef, ook altijd het triestigste dat er kan gebeuren, ‘meneer, dat interesseert me niet’.

Als het gaat over iets dat eigenlijk wel belangrijk is voor heel veel mensen en voor de wereld, ‘ja, maar ja, voor mij maakt dat niet uit’, dan denk ik van, 'probeer toch een beetje ook in een groter geheel te leven’. En dat is waar religies altijd wel in slagen. Zelfs mensen die het helemaal anders zien dan ik, die het op een manier invullen die ik niet zo interessant vind, toch filosofisch niet interessant, die blijven wel vaak door hun religie toch nog, door die gebruiken, door die verhalen, in dat grotere geheel meer geplaatst.

En ik merk vaak dat ik met mensen die zo diepgelovig zijn, dat ik daar uiteindelijk nog wel vaak beter mee klik dan mensen die zeggen, “ik ben absoluut niet gelovig, ik ben daar tegen, tegen geloof’. Ik merk dat ik meer klik met de mensen die op het eerste gezicht het verst staan van een atheïst dan je kan staan, dan met een mede-atheïst. Dus ja, of dat dat een probleem is of niet, nu, het is natuurlijk heel complex, in mijn boek wijd ik daar een heel deel aan, dat het ook wel negatieve effecten heeft, dat het door de macht kan gebruikt worden, enzovoort, enzovoort.

Maar dat is geen reden om... Uiteindelijk, mensen zullen altijd hetgeen dat voorhanden is blijven gebruiken om niet zo'n fraaie dingen mee te doen, en als dat geen religie is, dat is iets anders. Dus ik schrijf dat niet op conto's van de religies zelf, hetgeen wat in de naam van religie soms fout gaat, is meestal niet de schuld van de religie zelf.

[Ben]
Sander, daarnet had je het even over muziek. Je vergelijkte muziek met verschillende stijlen. Misschien dan ook letterlijk eens naar muziek gaan. Die verschillende stijlen, geldt dat ook voor jouw muziekkeuzes?

[Sander]

Ja, zeker. Qua muziek ga ik alle kanten uit. Ik denk ook... mensen denken heel veel in hokjes, ook zonder dat ze het beseffen. En daar ben ik toch wel van jongs af aan wat aversief van geweest. Je moet altijd blijven openstaan voor iets dat ook op het eerste gezicht misschien niet bij jouw stijl of bij jouw persoonlijkheid past.

Dus qua muziek had ik twee keuzes. Eerst had ik van Johan Sebastian Bach, klassieke muziek, concerto voor twee violen. En als mensen niet veel tijd hebben, ik raad aan om heel het concerto te beluisteren.

Maar het middendeel vind ik eigenlijk een heel mooie allegorie voor religie en verbondenheid. Die twee violen stuwen elkaar zo enorm voort. En die muziek kan maar goed uitgevoerd worden als elke viool speelt in functie van de ander. Je moet je bijna onder de ander zetten om die ander te dragen. Maar ze doen dat alle twee tegelijk. En daardoor komen ze er alle twee ook er zo mooi uit.

Het is ook muziek zonder tekst. Dat vind ik ook belangrijk. In religie heb je ook vaak rituelen waarbij geen tekst gebruikt wordt.

Zo heb je ook dans, trouwens. En allerlei rituele gebaren of tekens, die niet direct met woorden gebruikt worden. En muziek is mooi omdat het duidt dat religie recht naar je hart gaat. Dat hoeft niet altijd via die omweg van taal te gaan. Taal met al haar beperkingen. Ik heb al eens gezegd dat elk woord dat je gebruikt, fout is. Want de wereld is veel complexer dan dat we in woorden die losstaan van elkaar kunnen vatten. Dus vanaf het moment dat je iets uitlegt, ben je het fout aan het uitleggen. Dat is echt wel een inzicht dat ik bij alles altijd ga onthouden.

En religie, dat gaat recht naar het gevoel. En dat dubbelconcerto van Bach, die twee violen ook, dat is pure emotie. Ik hoef dat ook niet te gaan uitleggen. Ik moet daar niks over zeggen, want dat doet afbreuk van wat het is. Je moet daar gewoon naar luisteren. En dat is een beetje wat ik ook zeg tegen atheïsten die ver wegblijven van religieuze rituelen, van al die hocuspocus, dat is niks voor mij, ik vind dat maar creepy of zo.

Dan denk ik, dat is zoals iemand die zegt, ‘muziek, ik luister daar niet naar. Want ze hebben mij eens uitgelegd, dat zijn ritmes en toonhoogtes die elkaar opvolgen. En ik vind dat eigenlijk maar heel absurd. En ja, waarom zou ik daar belang aan hechten?’ En dan denk ik, luister er gewoon eens naar. Als je nog nooit muziek in je leven hebt geluisterd, en je gaat iets ontdekken, je gaat ineens... je gaat niet kunnen zeggen wat. En ik kan het je ook niet uitleggen.

En met religieuze rituelen is dat eigenlijk ook zo. Ik kan niet uitleggen waarom dat belangrijk is, waarom dat iets met je doet, waarom dat waarde heeft. Soms probeer ik dat wel uit te leggen. We moeten in de eerste plaats zelf ook een kans geven en met een openheid erin stappen. En dan ga je toch zeggen, het was toch wel de moeite eigenlijk. Ik had niet verwacht dat dat toch wel iets met mij zou doen. Net zoals muziek dat kan doen.

En dan als andere muziektip had ik eigenlijk al het werk van Fela Kuti. Misschien niet bij iedereen bekend. De meest bekende Nigeriaanse muzikant.

Plaats hem een beetje in de jazz, maar het is eigenlijk wel een genre apart. De afrobeat van de jaren 70 en de jaren 80. Fela Kuti, een heel opmerkelijke persoonlijkheid met heel uitgesproken visies over religie, over politiek ook.

Ik vind ook dat religie ook altijd iets politiek heeft, want het gaat vaak over de maatschappij. Hoe gaan we om met onrecht? Dat is politiek.

Religie is absoluut politiek op dat vlak. En ik zou gewoon een aantal liedjestitels meegeven die direct dingen duidelijk maken. Zoals 'Teacher, Don't Teach Me Nonsense'.

Dat vind ik al een heel toffe titel, zeker als leerkracht zelf. Dat vind ik belangrijk. Dat is ook iets waar ik in het hoofd hou. Als leraar kan ik dingen doen, kan ik dingen zeggen. Ik heb een bepaalde macht. Ik moet daarmee opletten, met die verantwoordelijkheid.

Don't Teach Me Nonsense. Laat die leerlingen zelf ook genoeg tegengewicht geven. Ik vind het heel leuk als leerlingen kritiek geven op mijn manier van lesgeven. Ik sta daar heel positief voor open. Ik laat dat echt merken. Ik geef hen daar ook echt complimenten voor, 'fijn dat je dat zegt'. Dan ga je daar eens over nadenken. En dat is goed. Hij heeft een liedje Zombie, dus de Cranberries hadden eentje, maar hij heeft er ook een.

Dat is tegen het leger, dat soldaten eigenlijk geen levende mensen meer zijn. Die lopen maar door en die doen maar gewoon wat ze moeten doen, zonder daar nog over na te denken.

Het liedje Gentleman is heel grappig. Dat gaat over... Het is eigenlijk heel antikoloniaal. Het gaat over Nigerianen die mee willen met de macht in hun land en zich in chique pakken kleden. Een mooi pak. Maar in Nigeria is het veel te warm voor zo'n pak. En hij zingt dan op een gegeven moment *Him go sweat, all over him, go smell like shit*. Ik vind dat wel heel mooi om zo... Hij draait zo alle dingen om. Hij heeft altijd heel veel kritiek op de mensen die de touwtjes in de handen hebben en denken dat ze het zijn.

En hij probeert die een beetje naar beneden te trekken. Die lopen hoog op met hun eigen, maar waarom eigenlijk? En hij probeert de mensen die van onder staan naar boven te trekken, wat religies ook doen.

Hij was niet zo lief voor zowel het christendom als de islam in Nigeria. Dat zijn de twee grote religies daar. Hij vond dat buitenlandse religies. Christendom was door de Engelsen binnengebracht. Islam, al een paar eeuwen daarvoor, was ook al in Nigeria gekomen. Maar hij vond dat buitenlandse religies, ze hadden zelf, wat we daar straks voodoo hebben genoemd, de Yoruba-kosmologie. En hij vond dat daar meer aandacht naar moest gaan. Dat is een beetje kapotgemaakt door die andere twee religies en door buitenlandse machthebbers. En hij vond dat ze die fierheid over hun eigen levensbeschouwelijk kader en de filosofie en rituelen die daarbij hoorden, moesten terugvinden.

Dus hij was een uitgesproken voodoosie. En dat bezingt hij in Suffering and Smiling. Dus zeker de moeite waard om die muziek te beluisteren.

Je moet er wel geduld voor hebben, want het zijn nummers van vaak tot tien minuten lang. En met heel lange opbouw ook altijd. Maar binnen de niche, het jazzmilieu, heel bekend. Echt wel heel goeie muziek.

[Evelyn]
We gaan een beetje naar het einde van ons gesprek. Een stelling die we iedereen hebben voorgelegd, aan al onze gasten, is eigenlijk de titel van een boek van Greta Vosper, een Canadese pastor. En die schreef het boek met de titel *Met of zonder God. De manier waarop je leeft is belangrijker dan waarin je gelooft.* Vanuit een dogmatische, religieuze achtergrond, geloof ingevuld. Als je die titel zou zien of lezen, wat is jouw reactie dan?

[Sander]
Ik kan er alleen maar direct akkoord mee zijn. Zoals ik daarstraks zei, dat mensen vaak in hun woorden rigider zijn dan in de manier waarop ze dat uitdragen en waarop ze echt in het leven te werk gaan. Dat ik dat eigenlijk waardeer.

Dat wil ook zeggen dat ik dat minder belangrijk vind, wat ze zeggen, dan wat ze doen. Zoals iemand die officieel tegen LGBTQ is, maar in de praktijk die mensen heel respectvol behandelt en daar geen probleem van maakt. Dat is een mooi voorbeeld van die titel. In de praktijk doen ze het niet. Ik voer die discussies wel graag. Het is niet dat ik enkel naar die praktijken kijk. Ik wil ook weten wat er in de hoofden van de mensen omgaat. Dat zijn moeilijke discussies. Maar ik vind dat ook wel interessant en leuk om te doen.

Ik weet wel dat niet iedereen er altijd evenveel fan van is. Dan merk ik soms wel dat daar veel wringt. Maar misschien moeten mensen ook wat meer accepteren dat dat gewring mag.

[Ben]
Over wringen gesproken... Er is de laatste tijd nogal vaak, vooral vanuit de politieke kant, de uitspraak dat alles wat met geloof te maken heeft, eigenlijk in de privésfeer thuishoort en een beetje onder het mom van neutraliteit. Je hebt het begrip neutraliteit in je boek mooi omschreven, vind ik. Misschien kunnen we daarmee beginnen. Dat je dat stuk er even uitneemt. En daar nog even op uitweidt, als je wil.

[Sander]
Oké.
Ik zal het voorlezen zoals het er staat. Als we oprecht neutraliteit willen nastreven, moet je inclusief neutraal zijn. Wat wil zeggen, ten volle de diversiteit van levensbeschouwingen en uiteenlopende ideeën omarmen en actief erkennen.

Een inclusieve maatschappij heeft geen angst om zichzelf te laten uitdagen door visies gevormd vanuit andere posities en contexten dan die van de dominante groep. Confrontatie hoeft geen conflict te zijn.

Dat is wat er in mijn boek staat. Ja, neutraliteit. Ik vind dat een van de meest frustrerende discussies die er is. Natuurlijk als leerkracht zedenleer en een soort van spreekbuis van het vrijzinnige humanisme, dat ik soms misschien op sommige plaatsen ben, worden er van mij ook vaak andere dingen verwacht dan hetgeen ik effectief zeg.

Neutraliteit wordt heel vaak verkeerd gebruikt. Niemand is neutraal. Hoe kan je nu neutraal zijn? Dat wil eigenlijk zeggen dat je niks meer van wie jij bent mag tonen. Om te beginnen, we zien al aan de meeste mensen dat ze man of vrouw zijn. In onze wereld maakt dat nog steeds een verschil. Hoe we naar mannen kijken en hoe we naar vrouwen, dat is niet identiek. Dus dan zou dat ook moeten verborgen worden.

Ik schrijf het ook ergens in mijn boek. Neutraal, dan zou je eigenlijk... Iemand die neutraal is achter het loket zou dan bijna een scherm voor zich moeten zetten en ook met een computerstem spreken, want aan de stem... een stem is ook niet neutraal, die straalt ook iets uit. Dus dat is gewoon echt zinloos om op die manier neutraal te willen zijn. Neutraliteit zit in het feit dat iedereen anders is en dat dat oké is.

En dat je niet anders behandeld wordt omdat je een andere keuze hebt gemaakt dan die persoon. Stel dat jij een andere keuze hebt gemaakt dan ik... Voor mijn leerlingen is dat heel duidelijk. Ik ga mijn leerlingen allemaal op een bepaalde toets... Ik doe niet echt toetsen in zedenleer, maar moest het nu zo zijn, dezelfde punten geven voor hetzelfde antwoord. Dat is neutraal. Of die leerling dan een hoofddoek op heeft, of dat dan een jongen of een meisje is enzovoort, of dat die nu goed meewerkt in de klas of niet goed meewerkt in de klas, dat antwoord op die vraag of de toets is nu helemaal dat punt. En dat is neutraliteit, dat je mensen op dezelfde manier behandelt. En dat kan perfect met een hoofddoek op, of op welke manier dan ook.

En door bepaalde dingen te gaan verbieden, ga je doen alsof sommige mensen wel neutraal zijn en anderen niet. En dat is eigenlijk pure discriminatie, want dat wil zeggen dat een bepaalde norm... dat is eigenlijk ook heel conformistisch, een bepaalde norm die op de een of andere manier opgelegd wordt, ‘je moet zo zijn en je mag zo niet zijn, en als je je daaraan houdt’, dan ben je neutraal. Ik vind dat eigenlijk atheïsme tot een staatsgodsdienst maken. Je mag niet tonen dat je een geloof hebt.

En geloof in de privésfeer en buiten de publieke sfeer houden, dat is gewoon geen geloof meer. Ik heb daarstraks gezegd, religies zijn ook politiek. Dat is heel duidelijk als we naar het profetisch gehalte gaan kijken, naar de ontstaansgeschiedenis van religies. Jezus kwam op tegen maatschappelijk onrecht. Dat is een beetje de hoofdbrok van zijn acties. Protesteren tegen wat er aan de gang is in de maatschappij. Bij Mohammed is dat juist hetzelfde. Hij kwam op tegen slavernij, tegen de kapitalistische samenleving die Mekka op dat moment was. Bij Boeddha weer hetzelfde. Hij kwam op tegen dat kassensysteem dat niet klopte enzovoort. Dus als je dat uit religies gaat halen, dat politieke, dat inherent is aan religies, dat maatschappijkritische, dat we een betere wereld samen willen maken. Wat is politiek? In politiek komen wij samen in een democratie om samen te beslissen wat het beste zou zijn voor iedereen. Eigenlijk is dat ook hetgeen waar de religies over nadenken. Hoe moeten wij samen met elkaar omgaan, ons tot elkaar verhouden, zodat iedereen gelukkiger kan zijn en iedereen tot zijn recht kan komen?

Dus hoe kan je nu dat politieke of dat publieke uit die religie halen? Dan schiet er eigenlijk maar een heel klein stuk meer van over. Dat kan je zelfs geen religie meer noemen, vind ik. Dat is niet compleet.

[Evelyn]

Dank je wel, Sander. Heel waardevolle inzichten gekregen. Alvast een tip aan de luisteraars ook. Ga zeker zijn boek kopen, *De gelovige atheïst*. We gaan sowieso ook nog doorgeven waar je het kan verkrijgen. Dus dank je wel, Sander.

Misschien nog een laatste vraag. Heb jij zelf nog iets toe te voegen of wil je graag nog iets delen als laatste woorden?

[Sander]
Als we toch reclame aan het maken zijn, dan wil ik de luisteraars, die toch wel een geïnteresseerd publiek zijn en interesse hebben in religieuze diversiteit, vertellen dat ik momenteel samen met twee andere mensen, ik als vrijzinnige, nog iemand die katholiek is en iemand anders die moslim is, dat wij samen met ons drieën aan een tijdschrift aan het werken zijn rond interreligieuze kwesties. Dat eerste nummer zal rond onderwijs draaien, want dat komt in september uit. Volgende nummers zullen over andere zaken gaan.

Dat kan heel divers zijn, zoals bijvoorbeeld koppels, waarbij ze niet dezelfde religie hebben. Dat is ook een interessant thema, en andere thema's. We hebben ook al een naam gekozen, dat is redelijk recent. Spirit, zou het magazine noemen. Dat zou ergens in september moeten uitkomen, dus tegen dat deze podcast online komt, is dat verkrijgbaar. Spirit, ik zou zeggen, zoek er eens naar.

En als je geïnteresseerd bent in alles wat met levensbeschouwing te maken heeft en vooral de diversiteit aan levensbeschouwingen, zal je dat zeker een fijn magazine vinden.

[Evelyn]
Oké, fantastisch. Dank je wel. En ja, tot binnenkort misschien.

[Sander]
Dank je wel voor de uitnodiging. Graag gedaan.